

ISSN 0209-0864 (wersja drukowana)

ISSN 2391-6842 (wersja online)

Aldona Prašmantaitė

 <https://orcid.org/0000-0003-0267-1935>

Instytut Historii Litwy, Wilno

 <https://ror.org/052hz8t89>

Wileńska kapituła katedralna w XIX wieku: między tradycją a polityką imperium rosyjskiego

 <https://doi.org/10.15633/acr.5604>

Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

ABSTRAKT

Wileńska kapituła katedralna w XIX wieku: między tradycją a polityką imperium rosyjskiego

Artykuł analizuje rozwój kapituły katedralnej wileńskiej w XIX wieku na podstawie literatury i źródeł archiwalnych. Po rozbiorach Rzeczypospolitej Obojga Narodów jej dzieje kształtowało przenikanie się prawa kanonicznego z prawem Imperium Rosyjskiego. Władze carskie dążyły do kontroli nad kapitułą, ale nie eliminowały całkowicie praw Kościoła katolickiego. Imperator decydował o nominacjach, lecz instalacja pozostała w gestii kapituły. Biskupi powoływali nowe stanowiska kapitulne, nad którymi zachowali kontrolę. Rosja wykorzystywała kapitułę do antykatolickiej polityki, a jej ingerencja nasiliła się w czasie powstania styczniowego.

SŁOWA KLUCZOWE:

diecezja wileńska, kapituła katedralna, okres porozbiorowy, władze carskie, polityka wyznaniowa

ABSTRACT

The Vilnius Cathedral Chapter in the 19th century: between tradition and politics of the Russian Empire

The article analyzes the development of the Vilnius Cathedral Chapter in the 19th century based on literature and archival sources. After the partitions of the Polish-Lithuanian Commonwealth, its history was shaped by the interplay of canon law and the law of the Russian Empire. The tsarist authorities sought control over the chapter but did not completely eliminate the rights of the Catholic Church. The emperor decided on appointments, but the installation remained under the chapter's authority. Bishops established new chapter positions while retaining control over them. Russia used the chapter as a tool of anti-Catholic policy, with its interference intensifying during the January Uprising.

KEYWORDS:

Vilnius Diocese, Cathedral Chapter, post-partition period, tsarist authorities, religious policy

Kościół katolicki na ziemiach byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego, wcielonych po rozbiorach Rzeczypospolitej Obojga Narodów pod koniec osiemnastego stulecia do imperium rosyjskiego, reprezentujący dotąd wyznawców religii panującej, został zakwalifikowany do wyznań obcych. Zaborcze władze świeckie ze swoistą gorliwością w rzekomej trosce o nowych obywateli przystąpiły do reorganizacji życia katolików na zaanektowanych terenach według modelu Kościoła prawosławnego. Bezpośrednie kontakty hierarchów katolickich ze Stolicą Apostolską zostały zakazane, a zwierzchnikiem Kościoła katolickiego na tych ziemiach stał się odtąd sam imperator. Ilustruje to szereg uchwał przyjętych przez najwyższe władze imperialne. W 1797 roku powołano Departament do spraw rzymskokatolickich przy Kolegium Sprawiedliwości ds. spraw Inflantów, Estonii i Finlandii (Юстиц-коллегия Лифляндских, Эстляндских и Финляндских дел)¹, od 1798 roku departament ten wyjęty spod gestii wspomnianego Kolegium działał jako odrębna instytucja administracyjna pod zarządem metropolity mohylewskiego². System zarządzania Kościołem katolickim w imperium ostatecznie się ukształtował w okresie panowania Aleksandra I. W 1801 roku powstało Rzymskokatolickie Duchowne Kolegium³ [dalej: Kolegium] składające się z trzech mianowanych przez imperatora członków z metropolitą na czele oraz asesorów – przedstawicieli, delegowanych na trzyletnią kadencję z grona kapituł katedralnych wszystkich diecezji katolickich. W celu zapobieżenia ewentualnej samodzielności tej instytucji w 1817 roku Kolegium zostało podporządkowane nowo utworzonemu Departamentowi Spraw Duchownych przy ministerstwie oświaty. Odtąd wszystkie uchwały administracyjne Kolegium były aprobowane przez ministra. W ramach reorganizacji ministerstwa oświaty w 1824 roku został utworzony przy nim Generalny Zarząd Obcych Wyznań. Taka struktura pozostała do końca istnienia imperium, z tym że po powstaniu listopadowym kontrola nad Kościołem katolickim z ministerstwa oświaty została przekazana do ministerstwa spraw wewnętrznych. Przy tym ministerstwie przewodniczącym

¹ Zob. Ukaz nr 17836 z dn. 26.02.1797, w: *Полное собрание законов Российской империи. Первое собрание (1649–12.12.1825)* [Sankt Petersburg] 1830, t. 24, s. 963; dostęp do Zbioru Ustaw: http://www.nlr.ru/e-res/law_r/search.php

² Zob. Ukaz nr 18345 z dn. 26.01.1798, w: *Полное собрание законов Российской империи. Первое собрание*, t. 25, s. 49.

³ Zob. Raport Senatu zatwierdzony przez imperatora z dn. 13.11.1801, w: *Полное собрание законов Российской империи. Первое собрание*, t. 26, s. 823–829.

Departamentu Obcych Wyznań (1832) została mianowana przez imperatora osoba świecka. Odtąd sprawy administracji Kościoła katolickiego były w gestii ministra spraw wewnętrznych⁴, Kolegium zaś działało jako instytucja od przekazywania uchwał rządów carskich do biskupów diecezji. Ten dość skomplikowany system zarządzania otwierał rządowi carskiemu drogę do ingerencji w sprawy rządzenia Kościołem katolickim.

Dotkliwa dla wszystkich katolików imperium polityka kościelna, prowadzona przez identyfikujące się z Kościołem prawosławnym władze rosyjskie, z całą siłą uderzyła również w diecezję wileńską. Wypada przypomnieć, że od swego założenia diecezja wileńska znajdowała się pod jurysdykcją metropolity Gniezna i obszarowo była największą w Rzeczypospolitej Obojga Narodów (280 tys. km²), w roku 1798 została podporządkowana utworzonej z inicjatywy Katarzyny II metropolii mohylewskiej⁵. Kapituła katedralna ze względu na swój status w kościelnej administracji od pierwszych lat okresu porozbiorowego znalazła się na celowniku władz carskich. Zderzenie między tradycją pielęgowaną przez lata, opartą na statutach kapituły katedralnej⁶, i polityką prowadzoną przez imperium rosyjskie wobec kapituły jako społeczności najwyższego duchowieństwa, było nie do uniknięcia.

Celem artykułu jest przebadanie procesu ingerencji władz carskich w dzieje wileńskiej kapituły katedralnej w okresie porozbiorowym. Analizie zostaną poddane dwie kwestie: a) struktura kapituły oraz b) procedura wprowadzania do niej nowych członków. Na podstawie historiografii tematu oraz materiału źródłowego dotyczącego dziejów kapituły wileńskiej wysunięta zostanie hipoteza, że zachowanie elementów zawartych w statutach oraz utrwalonej na ich

⁴ Por. M. Loret, *Kościół katolicki w początku panowania Aleksandra I (1801–1815)*, „Biblioteka Warszawska” 1 (1913), s. 493–520; B. Kumor, *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej 1772–1918*, Kraków 1980, s. 29–36; A. Barańska, *Rzymskokatolicka metropolia mohylewska (1798–1917). Struktury i episkopat*, „Przegląd Wschodni” 14 (2016) z. 1 (53), s. 47–96; V. Jogėla, *Vilniaus Romos katalikų dvasinė akademija 1833–1842 metais: organizacija ir veikla*, Vilnius 1997, s. 17–25; *Kriščionybės Lietuvoje istorija*, sud. V. Ališauskas, Vilnius 2006, s. 323–327, 343–347.

⁵ Por. J. Kurczewski, *Biskupstwo wileńskie od jego założenia aż do dni obecnych, zawierające dzieje i prace biskupów i duchowieństwa diecezji wileńskiej oraz wykaz kościołów, klasztorów, szkół i zakładów dobroczynnych i społecznych*, Wilno 1912, s. 122–124; A. Barańska, *Rzymskokatolicka metropolia mohylewska (1798–1917)*, s. 47–96; T. Krahel, *Zarys dziejów (archi)diecezji wileńskiej*, „Studia Teologiczne Białystok Drohiczyń Łomża” 5–6 (1987–1988) nr, s. 7–72.

⁶ Zob. *Statuta Capituli Cathedralis Vilnensis*, w: W. Pawlikowska-Butterwick, L. Jovaiša, *Vilniaus ir Žemaičių katedrų kapitulų statutai*, Vilnius 2015, s. 291–387.

podstawie przez wieki tradycji w przypadku wileńskiej kapituły katedralnej zależało od osobistej postawy hierarchów wobec rządów carskich.

Zarys historiografii i bazy źródłowej

Na obecnym etapie badań tematu można stwierdzić, że zagadnienie wileńskiej kapituły katedralnej jako społeczności duchownych, mającej obowiązek służby w katedrze oraz pomocy biskupowi w rządach diecezją, nie doczekało się jeszcze monograficznego opracowania, chociaż wątek dziejów kapituły nie był i nie jest pomijany przez badaczy historii dziewiętnastego stulecia zarówno w dziełach syntetycznych dotyczących historii powszechnej, jak i w publikacjach z zakresu historii Kościoła. Wartościowe informacje na ten temat, przede wszystkim faktograficzne, można znaleźć w dziele o historii diecezji wileńskiej pióra Jana Kurczewskiego, które zostało opublikowane na początku XX wieku. Autor był członkiem rzeczywistym kapituły (od 1899 roku pełnił funkcję prałata), a więc miał możliwość bezpośredniego uczestniczenia w działalności tej instytucji, nie mówiąc już o ułatwionym dostępie do pierwszorzędnych źródeł. Dzieło Kurczewskiego dostarcza podstawowych informacji, dotyczących kształtowania się kapituły katedralnej, jej rozwoju i zmian w XIX wieku⁷. Bolesław Kumor, historyk Kościoła z drugiej połowy dwudziestego stulecia, dokonał natomiast zwięzłego przeglądu elementów struktury wileńskiej kapituły katedralnej w kontekście innych kapituł katedralnych diecezji katolickich byłej Rzeczypospolitej Obojga Narodów⁸. Wartościowym, szczególnie przydatnym do analizy zagadnienia procedury przyjmowania nowych członków kapituły okazał się artykuł pióra Kazimierza Kułakowskiego. Autor m.in. zwięźle przedstawił materiał źródłowy dotyczący nominacji prałatów i kanoników⁹. Dzieje kapituły w okresie porozbiorowym opisał w ogólnych zarysach, w oparciu o wybrane pozycje literatury przedmiotu Tadeusz Krahel¹⁰. O wybitniejszych członkach kapituły można znaleźć informacje w dziełach syntetycznych,

⁷ Zob. J. Kurczewski, *Biskupstwo wileńskie od jego założenia aż do dni obecnych*, s. 105–124.

⁸ Zob. B. Kumor, *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego*, s. 255–261, 301–311 etc.

⁹ Zob. K. Kułakowski, *Z dziejów kapituły katedralnej wileńskiej*, „Wiadomości Kościelne Archidiecezji w Białymstoku” 13 (XV) (1987) nr 2 (64), s. 11–58.

¹⁰ Zob. T. Krahel, *Zarys dziejów (archi)diecezji wileńskiej*, s. 33–39 (przedruk: T. Krahel, *Zarys dziejów (archi)diecezji wileńskiej*, w: T. Krahel, *Diecezja wileńska. Studia i szkice*, red. T. Kasabuła, A. Szot, Białystok 2014, s. 73–134).

zwłaszcza dotyczących problematyki dziejów Kościoła¹¹. Przydatne tu okazały się hasła w *Polskim słowniku biograficznym* z biogramami wybitniejszych prałatów i kanoników, opracowane z reguły w oparciu o źródła archiwalne¹². Analizę składu personalnego, wybranych godności i urzędów prałatów i kanoników kapituły wileńskiej, prawnego kontekstu wprowadzania członków do kapituły znajdziemy w publikacjach autorki niniejszego artykułu¹³.

Największy zbiór różnorodnych materiałów do analizy wybranego wątku dziejów wileńskiej kapituły katedralnej zawiera spuścizna dokumentalna instytucji biskupów i administratorów diecezji, kapituły oraz jednostek nadrzędnych, powołanych specjalnie przez władze carskie do zarządzania Kościołem katolickim i sprawowania nad nim kontroli. Imponujący blok dokumentacji proveniencji kościelnej do badań historii Kościoła na Litwie omawianego okresu znajduje się w litewskich i rosyjskich państwowych archiwach i bibliotekach. Ważne informacje do tego tematu można znaleźć w aktach działu rękopisów Biblioteki im. Wróblewskich Litewskiej Akademii Nauk (Lietuvos Mokslų Akademijos Vrublevskių Biblioteka). Zwłaszcza cenne są wiadomości zapisane w przechowywanych w tej bibliotece protokołach posiedzeń kapituły katedralnej. Skontrum tych dokumentów obejmujących również wiek XIX według wybranych kryteriów ogłosił Kurczewski w ostatnim tomie wyżej wspomnianego trzytomowego dzieła¹⁴. Podczas niniejszych badań, nie negując wartości dzieła Kurczewskiego, priorytet został przyznany rękopisom protokołów posiedzeń kapituły katedralnej. Bogate informacje zawierają też akta zespołu kancelarii wileńskiego generalnego gubernatora (f. 378)

¹¹ Zob. A. Osiński, *Żywoty biskupów wileńskich*. Do druku przysposobił H. Skimborowicz, Warszawa 1856; W. Przyałgowski, *Żywoty biskupów wileńskich*, t. 1–3, Petersburg 1860; J. Kurczewski, *Kościół zamkowy, czyli katedra wileńska w jej dziejowym, liturgicznym, architektonicznym i ekonomicznym rozwoju: na podstawie aktów kapitulnych i dokumentów historycznych*, cz. 1–3, Wilno 1908–1916; J. Kurczewski, *Biskupstwo wileńskie od jego założenia aż do dni obecnych*; T. Krahel, *Zarys dziejów (archi)diecezji wileńskiej*, s. 7–72. Omawiając dzieje kapituły, Krahel opiera się na wyżej wspomnianych pracach Kurczewskiego i Kumora, zob. s. 33–39.

¹² Zob. np.: C. Falkowski, *Dmochowski Kazimierz Roch*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 5, Warszawa–Kraków–Łódź–Poznań–Zakopane 1938, s. 208–210; J. Bieniarzówna, *Kłógiewicz Andrzej Benedykt*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 13, Wrocław–Warszawa–Kraków 1967, s. 40–42.

¹³ Zob. np. A. Prašmantaitė, *Wileńska kapituła katedralna – szkice kontekstu prawnego obsady stanowisk kapitulnych w XIX w.*, w: *Miedzy Klio a Themis*, Warszawa–Poznań 2016, s. 795–808; A. Prašmantaitė, *Vilniaus vyskupijos katedros kapitulų sandaros raidos bruožai XIX a.*, „Soter” 2016 nr 60 (88), s. 41–55.

¹⁴ Zob. J. Kurczewski, *Kościół zamkowy, czyli katedra wileńska*, cz. 3, s. 406–534.

przechowywane w Litewskim Państwowym Archiwum Historycznym (Lietuvos Valstybės Istorijos Archyvas), zwłaszcza przydatne do badań wątku postrzegania kapituły przez władze i podejmowanych przez nie kroków¹⁵. Bogate zbiory akt dotyczących dziejów Kościoła katolickiego na terenie byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego posiada Rosyjskie Państwowe Archiwum Historyczne (Rossijskij Gosudarstwiennyj Istoriceskij Archiw). Są one przechowywane w zespole akt Rzymskokatolickiego Kolegium Duchownego (f. 822). Niestety, z powodu wojny rozpoczętej przez państwo rosyjskie wobec Ukrainy w 2022 roku, dostęp do akt przechowywanych w archiwach Rosji dla badaczy z państw Unii Europejskiej jest uniemożliwiony. W tym artykule powołuję się na materiały z wcześniejszych kwerend przeprowadzonych w Rosyjskim Państwowym Archiwum Historycznym.

Ważnymi nośnikami informacyjnymi do analizy wybranego wątku dziejów kapituły wileńskiej okazały się formularze służbowe duchownych. Część z nich jest przechowywana w zbiorach Litewskiego Państwowego Archiwum Historycznego w zespole Wileńskiej Kurii Metropolitalnej (f. 694). Do analizy wybranych wątków istotne informacje znaleziono w wydawanych każdego roku kalendarzach liturgicznych diecezji wileńskiej – *Rubricella...*, *Directorium...*, *Ordo...* – zawierających, oprócz informacji praktycznych na temat godzin liturgicznych, porządku mszy świętych i innych nabożeństw w omawianym okresie, również informacje o duchowieństwie diecezji i jego urzędach¹⁶.

Wartościowym źródłem dla analizy stanowiska imperium rosyjskiego względem nominacji biskupów i członków kapituły okazał się zbiór aktów prawnych pt. *Полное собрание законов Российской империи*¹⁷. W poszczególnych tomach tego zbioru, zawierającego chronologicznie ułożone ustawy, znajdują się również ukazy carskie regulujące życie Kościoła katolickiego na terenie imperium rosyjskiego. Niektóre z nich dotyczą konkretnych aspektów działalności diecezji wileńskiej. Przydatną bazę normatywną stanowi również zbiór ustaw ułożonych tematycznie (*Свод законов Российской империи*),

¹⁵ Zachowanie się lokalnych władz zaborczych wobec kapituły w dobie powstania styczniowego zostało omówione przez autorkę w poświęconym tej tematyce artykule oraz w studium monograficznym: A. Prašmantaitė, *1863 metų sukilimas ir Katalikų Bažnyčia Lietuvoje*, Vilnius 2015, s. 117–129.

¹⁶ Kalendarze liturgiczne diecezji wileńskiej wydawane w XIX wieku pod nazwą *Directorium horarum canonicarum et missarum pro dioecesi Vilnensi*; T. Krahel, *Schematyzmy diecezji wileńskiej jako źródło historyczne*, Lublin 1979.

¹⁷ Dostęp do Zbioru Ustaw: http://www.nlr.ru/e-res/law_r/content.html

opracowany na podstawie aktualnych aktów prawnych, posiadający status oficjalnego źródła i pełniący rolę informatora prawniczego¹⁸.

Struktura

Wileńska kapituła katedralna stanowiła społeczność duchownych, której działalność regulowały statuty zatwierdzone przez Stolicę Apostolską¹⁹ oraz prawo Wielkiego Księstwa Litewskiego. Założona jednocześnie z diecezją w drugiej połowie 1388 roku na mocy bulli papieskiej i za zgodą króla polskiego i wielkiego księcia litewskiego Władysława Jagiełły²⁰, podobnie jak kapituły innych katolickich diecezji była instytucją kolegialną, której czynni członkowie ze względu na pełnione przez nich funkcje oraz szczeble zajmowane na drabinie hierarchicznej, w zgromadzeniu dzielili się na dwie podstawowe grupy: prałatów i kanoników. Liczba członków rzeczywistych kapituły wileńskiej od dwóch prałatur i dziesięciu kanoników w latach jej założenia wzrosła do sześciu prałatur i dwunastu kanoników w XVI wieku²¹. W takim składzie liczbowym katedralna kapituła wileńska funkcjonowała ponad trzy stulecia.

W okres carski swych dziejów kapituła wileńska weszła jako zgromadzenie składające się z osiemnastu członków rzeczywistych – sześciu prałatów: prepozyta, dziekana, archidiakona, kustosa, scholastyka i kantora oraz dwunastu kanoników. Listę tych ostatnich zamykał kanclerz diecezji²². Tytuły prałatów określone przez prawo kanoniczne i akty fundacyjne odzwierciedlały ich urzędy zarówno w katedrze, jak i na zewnątrz. Prałat prepozyt był pierwszą po biskupie osobą i posiadał starszeństwo wśród członków kapituły. Do obowiązków prałata dziekana należała troska o oprawę liturgiczną nabożeństw i ceremonii

¹⁸ Pierwsze wydania 15 tomów ukazywały się w latach 1832, 1842 i 1857. Po 1857 roku były wydawane poszczególne tomy. W 1885 roku ukazał się dodatkowy 16. tom: *Судебные уставы* [Ustawy sądowe]; dostęp w Internecie: www.pravo.gov.ru/proxy/ips/?empire&nocache

¹⁹ Zob. *Statuta capituli cathedrali vilnensis*, s. 291–387.

²⁰ Biskup poznański Dobrogost na mocy bulli papieża Urbana VI z 12 marca 1388 roku o założeniu diecezji wileńskiej i za poparciem Jagiełły założył kapitułę katedralną składającą się z dwóch prałatur z funduszami i dziesięciu kanonii. Zob. J. Ochmański, *Biskupstwo wileńskie w średniowieczu. Ustrój i uposażenie*, Poznań 1972, s. 24–25.

²¹ Por. J. Ochmański, *Biskupstwo wileńskie w średniowieczu*, s. 24–26; K. Kułakowski, *Z dziejów kapituły katedralnej wileńskiej*, s. 14–15.

²² Por. J. Kurczewski, *Biskupstwo wileńskie od jego założenia aż do dni obecnych*, s. 123; B. Kumor, *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego*, s. 303–304.

w katedrze zgodnie z ustalonym porządkiem; wymagano od niego, by mieszkał w mieście. Prałat archidiakon miał obowiązek wizytowania kościołów diecezji na zlecenie biskupa lub kapituły katedralnej. Prałat kustosz był odpowiedzialny za cały majątek katedry – relikwiarze, naczynia liturgiczne etc. Prałat scholastyk miał nadzór nad szkołą katedralną oraz innymi szkołami będącymi pod opieką kapituły, odpowiadał też za nauczanie religii w całej diecezji. Prałat kantor musiał się troszczyć o sprawy muzyki i śpiewów, odpowiedzialny był za stronę muzyczną podczas liturgii. Kanonicy, za wyjątkiem kanonika seniora, tytułów nie posiadali²³. Każdy z członków rzeczywistych kapituły na podstawie uzasadnionej przyczyny mógł skorzystać z prawa posiadania pomocnika z tytułem koadiutora *cum futura successionem*, który w razie potrzeby powinien był zastępować swego koadiuta w pełnieniu obowiązków kapitulnych²⁴. Należy zauważyć, że koadiutoria z prawem sukcesji była jedną z najbardziej pewnych dróg do zdobycia pełnoprawnego członkostwa w kapitule. Po śmierci swego koadiuta lub z jakichkolwiek innych powodów zrzeczenia się przez niego urzędu koadiutor miał prawo pierwszeństwa w zajęciu jego miejsca w kapitulnym gronie. Wileńska kapituła katedralna nie różniła się w tym od kapituł innych diecezji Rzeczypospolitej Obojga Narodów, należących do metropolii gnieźnieńskiej. Kapituła katedralna diecezji wileńskiej w XIX wieku, jak i w czasach Rzeczypospolitej pozostawała gremium duchownym przede wszystkim do sprawowania codziennej służby w katedrze (chórowy brewiarz, msza konwentualna) oraz do pomocy biskupowi w zarządzaniu diecezją.

Kapitułę wileńską nie od razu dotknął problem braku odpowiedniej struktury z powodu zmniejszenia liczby prałatur, co miało miejsce w diecezjach katolickich Królestwa Polskiego już w pierwszych latach po rozbiorach Rzeczypospolitej²⁵. Na początku okresu porobiorowego nadal składała się ona z sześciu prałatów i dwunastu kanoników oraz ich pomocników koadiutorów *cum futura successionem*. Tych ostatnich w roku 1800 było dziesięciu²⁶. Urząd koadiutora *cum futura successionem* okazał się jednym z pierwszych urzędów kapituły wileńskiej, w który uderzyła polityka władz imperialnych.

²³ Por. Biblioteka PAU i PAN w Krakowie, sygn. 1232, A. Lipnicki, *Historia wileńskiego katedralnego kościoła, 1886* (rękopis).

²⁴ Por. J. Kurczewski, *Biskupstwo wileńskie od jego założenia aż do dni obecnych*, s. 120.

²⁵ Por. B. Kumor, *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego*, s. 306.

²⁶ Zob. Lietuvos Nacionalinė Martyno Mazvydo Biblioteka [Litewska Biblioteka Narodowa im. Martynasa Mazvydas, dalej: LNMMB], Retų knygų ir rankraščių skaitykla [Dział Rzadkich Książek i Rękopisów], F 130–1730, k. 1–4, Dane o wileńskiej kapitule katedralnej z 1800 r.

Kapituły katedralne diecezji katolickich na ziemiach byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego od pierwszych lat porozbiorowych pozbawiono możliwości uzyskiwania aprobaty papieskiej na urząd koadiutora z prawem sukcesji ze względu na wejście w życie ukazu Katarzyny II ze stycznia 1782 roku, w myśl którego zakazano ogłaszania jakiegokolwiek dokumentu Stolicy Apostolskiej bez zezwolenia na to władz imperium rosyjskiego²⁷. Duchowni katedralnej kapituły wileńskiej, którzy zdążyli otrzymać koadiuturię z prawem sukcesji przed rozbiorem Rzeczypospolitej Obojga Narodów, mieli możliwość skorzystania z zagwarantowanego im na ten urząd prawa następstwa i wejścia do kapituły jako rzeczywisti jej członkowie. Według danych z 1800 roku dziesięciu rzeczywistych członków (4 prałatów, 6 kanoników) kapituły wileńskiej miało koadiutorów *cum futura successione*. Byli to księża: Franciszek Ksawery Michał Bohusz, Michał Dłuski, Antoni Giedroyć, Franciszek Kiełpsz, Jozafat Mirski, Dawid Pilchowski, Tomasz Puzyna, Hieronim Strojnowski, Walenty Wołczacki, Józef Wołowicz²⁸. Z tego dziesięcioosobowego grona dla ośmiu koadiutoria z prawem sukcesji stała się pierwszym szczeblem na drabinie ich kariery kościelnej. Najwyżej zaszedł Strojnowski, koadiutor prałata scholastyka Józefa Łopacińskiego, który w 1803 roku w ramach sukcesji otrzymał prałaturę wileńską, od 1808 roku rządził diecezją, piastując urząd jej administratora, zaś w listopadzie 1814 roku bullą papieską został wyniesiony na biskupa²⁹. W tym okresie tylko dwóch koadiutorów *cum futura successione* nie weszło do zgromadzenia kapitulnego, nie stali się jego rzeczywistymi członkami: Pilchowski, który w 1803 roku zmarł jako koadiutor prałata dziekana Stanisława

²⁷ „Потверждаем прежние указы Наши о непринимании никаких булл Папских, или от имени его писанных посланий, повелевая отсылать оныя в наш Сенат, который рассмотря содержание их и особливо не находится ли в них чего-либо несходственного с гражданскими законами Всероссийския Империи, с правами самодержавныя власти, от Бога нам данныя, обязан будет мнение свое Нам представлять и ожидать позволения, или запрещения Нашего на обнародование подобных булл и посланий“ [Potwierdzamy poprzednie nasze Ukazy dotyczące nieprzyjmowania jakichkolwiek bulli papieskich lub pisanych w imieniu papieża pism, rozkazując takowe wysyłać do senatu naszego, który będzie zobowiązany po rozpatrzeniu ich treści, zwłaszcza by nie zawierały niczego, co by było niezgodne z prawem cywilnym Imperium Rosyjskiego, z prawem władzy cesarskiej, danym nam od Boga, przedstawić swoją opinię i czekać pozwolenia, bądź zakazu naszego do upowszechnienia tego rodzaju bulli i pism] (Ukaz nr 15326 z dn. 17.01.1782, art. 13, w: *Полное собрание законов Российской империи. Первое собрание*, t. 21, s. 384).

²⁸ Zob. LNMMB, Retų knygų ir rankraščių skaitykla, F 130–1730, k. 1–4, Dane o wileńskiej kapitule katedralnej z 1800 r.

²⁹ Por. K. Kułakowski, *Z dziejów kapituły katedralnej wileńskiej*, s. 40–43.

Sięstrzeńcewicz, oraz Bohusz, który po śmierci w 1808 roku swego koadiuta prałata kantora Piotra Toczyłowskiego z nieustalonych jak dotąd przyczyn zrezygnował z zajęcia tego miejsca³⁰.

Przebieg dziejów kapituły wskazuje, że luka, która powstała z powodu braku możliwości posiadania koadiutorów *cum futura successione*, okazała się poważną trudnością. Poszukiwania sposobów zaradzenia temu zaczęły się w pierwszym dziesięcioleciu XIX wieku. Strojnowski, jako administrator diecezji, w celu zapewnienia należytego funkcjonowania kapituły, uwzględniając zamiar prałatów i kanoników (mimo czynników uwalniających ich od pełnienia obowiązków: podeszłego wieku i słabego zdrowia) dotyczący przybrania pomocników dla aktualnych prałatów i kanoników oraz ich gotowość podzielenia się z nimi znaczną częścią swego dochodu, wystąpił w 1810 roku z projektem powołania nowej grupy funkcyjnej w zgromadzeniu kapituły katedralnej, a mianowicie koadiutorów³¹. Według myśli Strojnowskiego nominacja na taką koadiutorię byłaby w gestii biskupa. Wymowne jest to, że cały projekt został oparty na przekonaniu, że stan braku bezpośrednich kontaktów ze Stolicą Apostolską niedługo minie, w wyniku czego przed takim kandydatem, wytypowanym przez ówczesnego biskupa, droga do koadiutorii byłaby otwarta na mocy wydanego i podpisanego przez jego koadiuta instrumentu przybrania *cum futura successione* z tradycyjnym odwołaniem się do Stolicy Apostolskiej o potwierdzenie takowego przybrania i następstwa³². Nic nie wskazuje na to, by takie nastawienie wtedy miało realne podstawy. Nie da się wykluczyć, że mogło to być jedynie posunięcie retoryczne, którego użyto, aby nie narażać się władzom carskim.

Obowiązki koadiutorów nie różniły się od obowiązków koadiutorów z prawem następstwa z okresu przedrozbiorowego. Zarówno jedni, jak i drudzy mieli obowiązek oraz prawo pomocy swemu koadiutowi w pełnieniu przez

³⁰ Por. H. Mościcki, *Bohusz Franciszek Ksawery Michał*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 2, Kraków 1936, s. 229–230; A. Prašmantaitė, *Pranciškaus Ksaverio Mykolo Bohušo SJ bažnytinės karjeros bruožai*, „XVIII amžiaus studijos” 6 (2020): *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Personalijos. Idėjos. Refleksijos*, sud. R. Šmigelskytė-Stukienė, s. 117–135.

³¹ Zob. *Lietuvos Valstybės Istorijos Archyvas* [Litewskie Państwowe Archiwum Historyczne, dalej: LVIA], f. 694, ap. 1, b. 419, k. 97–97v, 101–101v, O koadiutorach. Wypis ze Statutu kapituły wileńskiej. Obszernej o tej grupie korporacji kapituły wileńskiej zob. A. Prašmantaitė, *Vilniaus vyskupijos katedros kapitulos laikinieji koadjutoriai XIX a.: genezė, raidos bruožai, personalijos*, „Lietuvių Katalikų Mokslo Akademijos Metraštis. Serie 39B: *Bažnyčios Istorijos Studijos*” 8 (2016), s. 113–143.

³² Zob. LVIA, f. 694, ap. 1, b. 419, k. 97, paragraf nr 1 statutu kapituły o koadiutorach.

niego czynności związanych z urzędem w kapitule, uczestniczenia w posiedzeniach kapituły etc. Stalę w kapitulniku koadiutor miał wyznaczoną jako ostatni – po aktualnych prałatach, kanonikach i ich koadiutorach z prawem sukcesji, chociażby byli oni później od nich instalowani³³. Przewidziano, że choć koadiutor po śmierci swego koadiuta przed otrzymaniem bulli papieskiej na tę koadiutorię nie ma żadnego prawa do sukcesji, to jednak ze względu na potwierdzenie na tym urzędzie przez biskupa wileńskiego, byłby pierwszym kandydatem do tego wakansu³⁴.

Ostatnim inkorporowanym do kapituły wileńskiej był Jan Leśniewicz, który w 1827 roku wszedł do niej jako koadiutor kanonika Jakuba Dederki³⁵. Proces mianowania koadiutorów został przerwany przez władze carskie w pierwszej połowie 1828 roku. Stwierdzono, że nie ma już takiej potrzeby, gdyż uległy poprawie stosunki ze Stolicą Apostolską (sic!). Urząd koadiutora kapituły wileńskiej w ciągu 18 lat sprawowało 16 duchownych³⁶. Żaden z nich nie mógł otrzymać i oczywiście nie otrzymał bulli papieskiej, otwierającej w oparciu o prawo kanoniczne drogę do sukcesji. Przez swoich konfratrów w kapitulnym gronie koadiutorzy docześni byli jednak uważani za potencjalnych kandydatów do zajęcia wakansu po swoim koadiucie. Ostateczną decyzję w sprawie ich pełnoprawnego członkostwa podejmowała kapituła. Jej werdykt jej nie zawsze był pomyślny dla rzeczywistego członka aspirującego do urzędu. Wymownym przykładem może być historia Jana Mirskiego, koadiutora kanonika kapituły wileńskiej Józefa Wołłowicza. Mirski był księdzem przybyłym do diecezji wileńskiej ze Żmudzi za zezwoleniem ówczesnego biskupa żmudzkiego Józefa Arnulfa Giedroycia³⁷. Po śmierci swego koadiuta Wołłowicza w roku 1811, by wejść do grona kapituły wileńskiej w charakterze rzeczywistego jej członka, próbował nawet szukać pomocy u władz napoleońskich, które wtedy sprawowały rządy na terenie Litwy. Szybko okazało się, że źle trafił. Władze napoleońskie nie miały zamiaru wdawać się w konflikt z hierarchią diecezji wileńskiej. Sprawa skończyła się powrotem ks. Mirskiego na Żmudź. W 1821 roku widzimy go jako honorowego

³³ Zob. LVIA, f. 694, ap. 1, b. 419, k. 101, paragraf nr 7 statutu o koadiutorach.

³⁴ Zob. LVIA, f. 694, ap. 1, b. 419, k. 101, paragraf nr 8 statutu o koadiutorach.

³⁵ Zob. Lietuvos Mokslų Akademijos Vrublevskių Biblioteka [Biblioteka im. Wróblewskich Litewskiej Akademii Nauk, dalej: LMAVB], F43–263, k. 104–110, Protokół posiedzenia kapituły katedralnej z 4.11.1827.

³⁶ Por. A. Prašmantaitė, *Vilniaus vyskupijos katedros kapitulos laikinieji koadjutoriai XIX a.*, s. 113–143.

³⁷ Por. A. Prašmantaitė, *Vilniaus vyskupijos katedros kapitulos laikinieji koadjutoriai XIX a.*, s. 129–130.

kanonika diecezji żmudzkiej i proboszcza parafii w Szawlach³⁸. Po paru latach, w 1823 roku, był już proboszczem bejsagolskim³⁹. Najwyższym tytułem kościelnym, jaki posiadał Mirski, koadiutor kanonika wileńskiej kapituły katedralnej, był tytuł honorowego kanonika diecezji żmudzkiej. Pytanie, co spowodowało, że kariera kościelna Mirskiego w diecezji wileńskiej się nie ułożyła, na obecnym etapie badań pozostaje bez odpowiedzi. Zazwyczaj kanonicy docześni do grona rzeczywistych członków kapituły trafiali drogą sukcesji (15 z 16)⁴⁰.

Poprawa stosunków ze Stolicą Apostolską, na którą rząd carski powoływał się przy zniesieniu koadiutorii w 1828 roku, okazała się fikcją. Przez dwa następne dziesięciolecia kanonicy i prałaci kapituły wileńskiej w pełnieniu swej służby byli zdani na samych sobie. Dopiero Wacław Żyliński, prałat kapituły katedralnej rządzący diecezją wileńską od 1846 roku z nominacji carskiej, mianowany na biskupa przez Stolicę Apostolską w 1848 roku, dążąc do zapewnienia kapitule warunków wypełnienia powierzonych jej funkcji na odpowiednim poziomie, wystąpił z inicjatywą uzupełnienia jej składu nowymi członkami. Powołując się na uchwały Soboru Trydenckiego oraz na przykład kanoników w latach 10. i 20. bp Żyliński na początku 1849 roku wyznaczył do pomocy rzeczywistym członkom kapituły sześciu księży, posiadających status honorowych kanoników. Byli to księża diecezjalni zasłużeni dla Kościoła, znani z gorliwości w pełnieniu swoich powinności: Józef Krukowski, Aleksander Wróblewski, Jan Menuet, Kazimierz Zaleski, Justyn Jakubowski i Ludwik Zdanowicz. Według zamysłu biskupa najważniejszym ich obowiązkiem jako członków honorowych kapituły katedralnej miała być służba podczas liturgicznych nabożeństw w katedrze. Zezwolił im więc na zajmowanie wolnych stalli, noszenie rokiet i mantoletów⁴¹. Mimo to, iż kanonicy honorowi byli koadiutorami kapituły katedralnej jako korporacji, a nie poszczególnych jej członków jako koadiutorzy z prawem następstwa

³⁸ Zob. *Directorium horarum canonicarum et missarum juxta computum veteris calendarii pro dioecesi Samogitiensi in AD MDCCCXXII*, Vilnae [1821], s. 74, 93 [strony ponumerowane odręcznie].

³⁹ Zob. *Directorium horarum canonicarum et missarum juxta computum veteris calendarii pro dioecesi Samogitiensi in AD MDCCCXXIV bissextilem*, Vilnae [1823], s. 74 [strony ponumerowane odręcznie].

⁴⁰ Por. A. Prašmantaitė, *Vilniaus vyskupijos katedros kapitulos laikinieji koadiutoriai XIX a.*, s. 113–143.

⁴¹ Zob. LMAVB, F43–268, k. 18–22, Protokół ekstraordynaryjnego posiedzenia kapituły katedralnej z 12.02.1849; J. Kurczewski, *Kościół zamkowy, czyli katedra wileńska*, cz. 3, s. 491.

czy koadiutorzy docześni⁴², ich status w kapitule może być porównywalny. Zarówno jedni, jak i drudzy mieli obowiązek pomocy rzeczywistym prałatom i kanonikom w pełnieniu służby liturgicznej. Z pierwszej szóstki honorowych kanoników trzech zostało niebawem rzeczywistymi kanonikami (Menuet, Wróblewski i Zdanowicz). Zdaniem Kurczewskiego przez ten urząd przeszło około 30 osób⁴³. Większość z nich została rzeczywistymi członkami kapituły. Należy podkreślić, że nominacja kanoników honorowych przez cały okres zaboru rosyjskiego pozostawała w gestii biskupów diecezji.

Istotne zmiany w strukturze wewnętrznej kapituły wileńskiej nastąpiły na początku lat 40. XIX wieku, jednocześnie z rozpoczętą na wielką skalę sekularyzacją kościelnych dóbr ziemskich, zorganizowaną na mocy ukazu carskiego z grudnia 1841 roku⁴⁴. Procesowi sekularyzacji towarzyszyło wprowadzenie systemu etatowego dla osób duchownych oraz wypływająca z tego redukcja rzeczywistych członków kapituł katedralnych. Diecezje, klasztory i kapituły katedralne na obszarze imperium rosyjskiego zostały podzielone na trzy klasy. Wileńską kapitułę zaliczono do drugiej klasy z sześcioma prałaturami (prepozytura, dziekania, archidiakonia, kustodia, kantoria i scholasteria), i trzema kanoniami⁴⁵. Wszyscy prałaci zostali wówczas zaliczeni do dużej kapituły. Kanonicy natomiast weszli do małej, tworząc wspólne grono z wikariuszami katedry. Liczba tych ostatnich została zredukowana do trzech. Wikariusze, jak dotąd, kierowali się własnymi statutami, ich kandydatury zatwierdzał imperator⁴⁶. Wszyscy więc zostali zakwalifikowani jako etatowi członkowie kapituły katedralnej z ustaloną kwotą rocznej pensji wypłacanej ze skarbu imperium. Prałatowi proboszczowi wyznaczono 300, innym pięciu prałatom – po 250 rubli srebrem. Wynagrodzenie kanoników miało się wahać między 180 a 150 rubli srebrnych na rok. Trzem wikariuszom płacono po 125 rubli srebrnych każdemu⁴⁷. Co prawda, tak prałaci, jak i kanonicy nadal mieli prawo do dysponowania środkami

⁴² Zob. LMAVB, F43–268, k. 22–23, Protokół ekstraordynaryjnego posiedzenia kapituły katedralnej z 12.02.1849.

⁴³ Zob. J. Kurczewski, *Biskupstwo wileńskie od jego założenia aż do dni obecnych*, s. 124.

⁴⁴ Zob. Ukaz nr 15153 z dn. 25.12.1841, w: *Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе*: (12.12.1825–28.02.1881), [Sankt Petersburg] 1830–1884, t. 16 (1841).

⁴⁵ Por. B. Kumor, *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego*, s. 306.

⁴⁶ Zob. Rossijskij Gosudarstwiennyj Istoriceskij Archiw [dalej: RGIA], f. 822, ap. 12, b. 2985, k. 19, Wizyta diecezji wileńskiej z r. 1844.

⁴⁷ Zob. RGIA, f. 822, ap. 12, b. 2985, k. 19, Wizyta diecezji wileńskiej z r. 1844.

pochodzącymi z zarządzanych przez nich parafii oraz innych urzędów, o ile takowe posiadali⁴⁸.

Dalszy przebieg dziejów pozwala na stwierdzenie, że przenoszenie rzeczywistych kanoników do kapituły małej od początku było rzeczą formalną, o czym świadczy m.in. skład uczestników posiedzeń kapitulnych. Zasiadać w nich, jak i przedtem, mieli prawo tylko prałaci i kanonicy oraz ich koadiutorzy. Wikariusze nie otrzymali prawa udziału w posiedzeniach, a więc siłą rzeczy nie mieli też możliwości uczestniczenia w rozważaniu spraw leżących w gestii kapituły katedralnej. W końcu szóstego dziesięciolecia powrócono do dawnego stanu rzeczy, tj. zrezygnowano z podziału kapituły na dwie części⁴⁹. Z czasem w ogóle zrezygnowano z wyodrębniania kapituły małej, zaś kanonicy – podobnie jak przedtem – byli prezentowani na wspólnej liście według kolejności po prałatach⁵⁰. Kapituła wileńska od lat 40. XIX wieku skazana była na funkcjonowanie w liczbie dziewięciu rzeczywistych jej członków, którzy otrzymywali pensje ze skarbu państwowego, jak wszyscy urzędnicy imperium. Przez wprowadzenie systemu etatowego i państwowych pensji dla duchownych wpływ władz imperium rosyjskiego na działalność kapituły został wzmocniony. Szczególnie jest to widoczne w kwestii uzupełniania korporacji kapitulnej nowymi członkami.

Mianowanie członków

Większość prałatur i wszystkie kanonie kapituły wileńskiej założyli władcy Wielkiego Księstwa Litewskiego. W gestii króla leżały nominacje trzech prałatur (prepozyta, archidiacona i kustosa) i dwunastu kanonii. Od 1561 roku prawo mianowania prałata scholastyka i prałata kantora należało do biskupa, a prałata dziekana – do kapituły katedralnej⁵¹. Pod koniec kwietnia 1798 roku

⁴⁸ Zob. Ukaz nr 15188 z dn. 1.01.1842, w: *Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе*, t. 17 (1842); A. Prašmantaitė, *Wileńska kapituła*, s. 795–808; A. Prašmantaitė, *Vilniaus vyskupijos katedros kapitulos sandaros raidos bruožai XIX a.*, s. 41–55.

⁴⁹ Zob. *Directorium horarum canonicarum et missarum pro dioecesi Vilnensi in AD MDCCCLX*, Vilnae 1859, s. 57–58.

⁵⁰ Zob. *Ordo divini officii recitandi sacrique peragendi a clero dioecesis vilnensis pro AD 1867*, Vilnae 1866, s. 83–84.

⁵¹ Zob. Vilniaus Universiteto Biblioteka [Biblioteka Uniwersytetu Wileńskiego], Rankraščių skyrius [Dział Rękopisów], F57-B53-1, k. 152, Wizyta kościołów, męskich żeńskich klasztorów, katolickich instytucji naukowych, dobroczynnych i archiwów miasta Wilna, 1828.

na mocy ukazu imperatorskiego o zatwierdzeniu nowych granic diecezji wileńskiej i jej przynależności do metropolity mohylewskiego, uregulowano również procedurę nominacji rzeczywistych członków kapituły. Prawo nominacji na wszystkie prałatury i kanonie znalazło się w gestii biskupa ordynariusza⁵². W taki sposób został urzeczywistniony ukaz, wydany przez Katarzynę II niemalże trzydzieści lat temu, pod koniec 1772 roku⁵³. Analiza dziejów kapituły pozwala wnioskować, że w odrębnych przypadkach dotyczących składu kapituły oraz pozycji hierarchicznej poszczególnych jej członków głos biskupa w pierwszych latach porozbiorowych był przez władze carskie słyszany. Można tu przytoczyć przykład protegowanego przez władze świeckie ks. Wincentego Łabuńskiego, który zresztą za zgodą ówczesnego bp. Kossakowskiego w ramach wyjątku w 1798 roku otrzymał kanonię wileńską, po czym bez skrupułów wystąpił z prośbą o urząd prałata kustosza oraz o parafię trocką, jedną z najbogatszych w diecezji. Biskup nie poparł ambicji protegowanego przez władze świeckie konfratra. Łabuński nie chcąc wyjść na przegranego, zwrócił się o pomoc do Kolegium. Biskup tymczasem Kossakowski wysłał do Kolegium obszerny raport w tej sprawie, dowodząc, że ambicje Łabuńskiego nie są zgodnie ani ze statutami kapituły, ani z przyjętymi przez kapitułę katedralną zwyczajami inkorporowania nowych członków⁵⁴. Ponieważ Kolegium opowiedziało się wtedy po stronie biskupa, Łabuński wszedł do kapituły dopiero w roku 1808 jako rzeczywisty kanonik⁵⁵. Okres, w którym biskup diecezji – choć najczęściej formalnie, ale jednak – miał głos w sprawach mianowania członków kapituły, był krótki. Po reorganizacji najwyższych instytucji rządowych w 1817 roku wszystkim biskupom diecezji katolickich będących pod berłem caratu pozostawiono jedynie prawo zgłaszania do ministerstwa kandydatów na urząd prałata czy kanonika. Ministerstwo wszakże w przypadku każdej kandydatury zwracało się o jej potwierdzenie do imperatora⁵⁶. Skład osobowy rzeczywistych członków kapituły pozostawał w rękach najwyższej władzy do końca istnienia imperium rosyjskiego.

⁵² Zob. Ukaz z dn. 28.04.1798 nr 18504, w: *Полное собрание законов Российской империи. Первое собрание*, t. 25.

⁵³ Zob. Ukaz z dn. 14.12.1772 nr 13922, w: *Полное собрание законов Российской империи. Первое собрание*, t. 19; L. Żytkowicz, *Rządy Repnina na Litwie w latach 1794–7*, Wilno 1938, s. 263–265.

⁵⁴ Zob. LNMMB, F 130–2208, s. 22–30v, Raport J. N. Kossakowskiego z 2/13.03.1798 do Rzymsko Katolickiego Duchownego Justic Kollegium Departamentu Katolickiego,

⁵⁵ Zob. LMAVB, F43–247, k. 166v, Protokół posiedzenia kapituły wileńskiej z 28.03.1808.

⁵⁶ Zob. Ukaz z dn. 24.10.1817 nr 2706, w: *Полное собрание законов Российской империи. Первое собрание*, t. 34.

Należy podkreślić, że samodzielność biskupa we wprowadzeniu nowych członków do społeczności kapituły katedralnej była rzeczą dość iluzoryczną od samego początku. Przykładem tego, jak w praktyce wyglądała deklarowana przez władze carskie samodzielność biskupa, jest sprawa kanonii akademickich. Podczas przekształcania Wileńskiej Szkoły Głównej w Imperatorski Uniwersytet Wileński w 1803 roku uczelni przyznano prawo do czterech kanonii kapitułnych w diecezji wileńskiej i żmudzkiej⁵⁷. Podejmowane przez bp. Kossakowskiego próby zapobieżenia temu spełzły na niczym⁵⁸. Biskupom diecezji wileńskiej nie pozostawało nic innego, jak tylko pogodzenie się z tym, że w sprawie czterech kanonii będzie się liczył przede wszystkim głos Uniwersytetu. Od kwietnia 1803 roku kandydatów na cztery kanonie wileńskiej kapituły katedralnej typował Uniwersytet, minister oświaty ich zatwierdzał, to zaś następowało zanim kandydatury zostały przedstawione do zaopiniowania biskupowi. W oparciu o obecny stan badań można potwierdzić, że z ramienia uniwersyteckiego kanonikami wileńskiej kapituły katedralnej zostało siedmiu profesorów: Józef Bogusławski, Paweł Brzostowski, Jan Chodani, Tadeusz Kundzicz, Andrzej Benedykt Kłagiewicz, Franciszek Narwojsz, Alojzy Osiński⁵⁹. Kanonie uniwersyteckie w kapitule wileńskiej wygasły w 1832 roku po zamknięciu uczelni przez władze carskie po powstaniu listopadowym.

Podczas powstania styczniowego w sprawę mianowania członków wileńskiej kapituły aktywnie zaangażowali się lokalni urzędnicy administracji carskiej. Wiosną 1863 roku stanowisko generalnego gubernatora wileńskiego zajął po poprzedniku Vladimirze Nazimowie osławiony oprawca Michaił Murawiew, przysłany do Wilna z ogromnym zastępem lojalnych urzędników w celu stłumienia powstania. Karierę w Wilnie Murawiew rozpoczął od represji wobec duchowieństwa katolickiego, skutecznie ugruntowując oficjalną opinię władz carskich o Kościele katolickim jako o głównym animatorze i inicjatorze powstania.

⁵⁷ Zob. Akt założenia Cesarskiego Uniwersytetu Wileńskiego z dn. 4.04.1803 nr 20701, *Полное собрание законов Российской империи. Первое собрание*, t. 27; D. Beauvois, *Wilno – polska stolica kulturalna zaboru rosyjskiego 1803–1832*, Wrocław 2010, s. 114–115; J. Bieliński, *Uniwersytet Wileński: 1579–1831*, t. 1, Kraków 1899–1900, s. 279.

⁵⁸ Odpowiedź metropolity, do którego zwrócił się bp Kossakowski o pomoc w tej sprawie, nie podlegała dyskusji – przekazanie czterech kanonii, tak samo jak i dziesięciu najbogatszych parafii diecezji do Uniwersytetu było decyzją monarchy. Zob. RGIA, f. 821, op. 144, dz. 95, k. 7, Pismo Stanisława Bohusza-Siestrzeńcewicza z 12.05.1803 do J. N. Kossakowskiego.

⁵⁹ Por. K. Kułakowski, *Z dziejów kapituły katedralnej wileńskiej*, s. 31–36.

W drugiej połowie maja 1863 roku Murawiew wydał rozkaz o rozstrzelaniu dwóch księży diecezji wileńskiej – Stanisława Iszory i Rajmunda Ziemackiego. Obaj podczas rządów Nazimowa zostali oskarżeni o przeczytanie w kościele manifestu powstania i czekali na swój wyrok w więzieniach wileńskich⁶⁰. Egzekucje księży na placu Łukiskim w Wilnie 26 i 28 maja zapoczątkowały całą akcję wyroków śmierci dla powstańców oraz osób wspierających powstanie, wykonanych na tym placu z polecenia generalnego gubernatora. Szybko się okazało, że na tle coraz bardziej agresywnych represji wobec ludności oraz duchowieństwa katolickiego w kancelarii Murawiewa został ukuty plan wciągnięcia do walki z ruchem powstańczym hierarchów diecezji. Myślą przewodnią tego planu był pomysł uczynienia z wileńskiej kapituły katedralnej sprawnego narzędzia polityki kościelnej prowadzonej przez władze carskie. Dążąc do realizacji swego pomysłu, Murawiew oskarżył ówczesnego biskupa ordynariusza wileńskiego Adama Stanisława Krasieńskiego o wspieranie „buntu” i współzucie „buntownikom” i skazał go na zesłanie do Wiatki. Biskup Krasieński opuścił Wilno w czerwcu 1863 roku⁶¹. Generalny gubernator zmusił go, by przed wyjazdem przekazał rzędy diecezji prałatowi kapituły katedralnej Józefowi Bowkiewiczowi, którego kandydatura do roli tymczasowego administratora diecezji była wówczas możliwa do zaakceptowania przez władze świeckie. Przebieg wypadków pozwala wnioskować, że w wizji Murawiewa kariera Bowkiewicza jako administratora miała być krótka. Postawienie na czele diecezji duchownego popierającego władze carskie, nie zaś Stolicę Apostolską, stało się dla Murawiewa rzeczą jak najbardziej pożądaną.

Wydaje się, że Murawiew był dobrze zorientowany w sprawach kapituły katedralnej oraz w jej aktualnej sytuacji. Powiadomił ministra spraw wewnętrznych, że zgodnie z regulaminem wileńska kapituła katedralna składa się z dziewięciu członków i że w tej chwili nie ma w niej wolnych miejsc, nadmieniając jednocześnie, iż przedtem członków kapituły było osiemnastu. Zdaniem generalnego gubernatora rząd w razie potrzeby mógłby kilka osób do grona kapituły dokooptować⁶². Zdanie samej kapituły na ten temat dla Murawiewa się nie liczyło, tym bardziej prawo kanoniczne. W sierpniu 1863 roku

⁶⁰ Szerzej zob. A. Prašmantaitė, *1863 metų sukilimas ir Katalikų Bažnyčia Lietuvoje*, s. 79–81.

⁶¹ Zob. *Wspomnienia biskupa Adama Stanisława Krasieńskiego*, Kraków 1900, s. 114–115; A. S. Krasinskis, *Atsiminimai*, parengė A. Prašmantaitė, Vilnius 2013, s. 201–206; A. Prašmantaitė, *Biskup wileński Adam Stanisław Krasieński w powstaniu styczniowym – między lojalizmem a patriotyzmem*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 2006 nr 1 (251), s. 89–98.

⁶² Zob. LVIA, f. 378b/s, b. 827, k. 1–2, Pismo M. Murawiewa do P. Wałujewa z 15.08.1863.

generalny gubernator wileński przedstawił Piotrowi Wałujewowi, ówczesnemu ministrowi spraw wewnętrznych, konkretny plan dotyczący założenia w wileńskiej kapitule katedralnej prorządowej „partii” składającej się z duchownych lojalnych wobec władz carskich⁶³. Kandydatów do tej „partii” miał już wytypowanych. Numerem pierwszym wśród nich był ówczesny dziekan wileński Antoni Niemeksza, który w oczach Murawiewa prezentował się jako duchowny całkowicie oddany władzom, wystarczająco ambitny, energiczny oraz cieszący się autorytetem wśród współbraci. Na podstawie korespondencji wileńskiego generalnego gubernatora z ministrem spraw wewnętrznych wolno wnioskować, że Murawiew był przekonany, iż pod wpływem tego duchownego wielu księży przejdzie na stronę rządu⁶⁴. Liczył na to, że z wprowadzeniem ks. Niemekszy do grona rzeczywistych członków kapituły lojalni wobec władz duchowni uzyskają przewagę: wówczas łatwo będzie odsunąć Bowkiewicza od zarządzania diecezją⁶⁵. Trudno powiedzieć, kiedy Bowkiewicz popadł w niełaskę generalnego gubernatora, jest jednak oczywiste, że już w sierpniu 1863 roku kapituła katedralna, będąca pod jego kierownictwem, nie miała u władz zaufania. Co więcej – zdaniem Murawiewa – to właśnie Bowkiewicz miał być inspiratorem wrogiego nastawienia kapituły katedralnej do prowadzonej przez imperium polityki kościelnej.

Kolej rzeczy pozwala przypuszczać, że Wałujew, nie wątpiąc w słusność planu Murawiewa, potraktował sprawę kapituły wileńskiej jako priorytetową. Wiadomość od ministra o tym, że wystarał się o wydanie pozwolenia na nominację Niemekszy na prałata wileńskiej kapituły katedralnej z roczną pensją 250 rubli srebrnych nadeszła do Wilna po tygodniu⁶⁶. To pozwoliło Niemekszy niezwłocznie przystąpić do pełnienia służby w randze „nadedatowego” prałata kapituły katedralnej. W ciągu kilku następnych miesięcy, z inicjatywy Murawiewa, taką samą drogą, jako prałaci nadedatowi, zostali inkorporowani do kapituły jeszcze dwaj kapłani. Byli to księża diecezji wileńskiej Piotr Żyliński, dziekan wileński i proboszcz parafii Radzoshkowicze, i wikariusz katedry Edward Tupalski. Tak jak w przypadku Niemekszy, minister spraw wewnętrznych zadbał o to, by została im przyznana pensja w wysokości pensji

⁶³ Por. A. Prašmantaitė, *1863 metų sukilimas ir Katalikų Bažnyčia Lietuvoje*, s. 72–75.

⁶⁴ Zob. LVIA, f. 378b/s, b. 827, l. 1–2, Pismo M. Murawiewa do P. Wałujewa z 15.08.1863; A. Prašmantaitė, *Biskup wileński Adam Stanisław Krasinski*, s. 97.

⁶⁵ Zob. LVIA, f. 378b/s, b. 827, k. 1–2, Pismo M. Murawiewa do P. Wałujewa z 15.08.1863.

⁶⁶ Zob. LVIA, f. 378 b/s, b. 827, k. 3–4, Pismo P. Wałujewa do M. Murawiewa z 21.08.1863.

prałatów etatowych, czyli 250 rubli srebrnych rocznie⁶⁷. Należy zwrócić uwagę, że urząd kanonika w przypadku tych trzech wytypowanych przez Murawiewa duchownych nawet nie był brany pod uwagę. Liczyła się tylko wyższa godność, tj. prałatura.

Nie wiadomo, jak Bowkiewicz, jako administrator diecezji i prałat prepozyt kapituły, ustosunkował się do takiego ilościowego rozbudowania składu korporacji kapituły katedralnej. Uzupełnienie jej nowymi członkami w piątym dziesięcioleciu mogło rodzić nadzieje, że z inicjatywy generalnego gubernatora inkorporowani duchowni przyczynią się do umocnienia społeczności. Tym bardziej, że wszyscy trzej protegowani przez Murawiewa duchowni byli już znani zgromadzeniu kapitulnemu i przez pewien czas z nim związani w charakterze honorowych jego członków. Wszyscy uchodzili wtedy za aktywnych duchownych oraz byli wysoko cenieni przez władze Kościoła. Żyliński, od roku 1854 dziekan wileński i proboszcz raduszkowicki, słynął jako znakomity administrator. Będąc proboszczem raduszkowickim, zbudował tu nowy kościół murowany. Możliwe, że zdolności organizacyjne otworzyły mu bramę do kariery kościelnej. Żyliński był jednym z pierwszych kanoników honorowych mianowanych przez bp. Krasieńskiego. Został nim w roku 1858 roku⁶⁸. Nasuwa się przypuszczenie, że wybór kandydatów do prorządowej partii nie był przypadkową zbieżnością. Murawiew celowo wybierał duchownych nie tylko cieszących się dobrą opinią władzy kościelnej, lecz również ambitnych, zdecydowanych dążyć do awansu.

Nic nie wskazuje na to, że Murawiewowi zależało, by wejście protegowanych przez niego duchownych do kapituły katedralnej odbyło się zgodnie z wymogami kanonicznymi. Jednak w Sankt Petersburgu dość szybko zorientowano się, że nie należy ignorować ceremonii publicznego *instalowania* kandydatów, które było jednym z elementów drogi do pełnoprawnego członkostwa, a do którego należało publiczne wyznanie wiary i przysięga kandydata składana wobec współbraci. W okresie zaborów instalowanie członków na urząd rzeczywistego prałata czy kanonika pozostawało w gestii kapituły. Toteż minister spraw wewnętrznych w powiadomieniu do generalnego gubernatora o uzyskaniu od imperatora pozwolenia w sprawie Tupalskiego i Żylińskiego zalecał, by ceremonia instalowania odbyła się zgodnie z prawem kanonicznym. Dotyczyło to również Niemekszy.

⁶⁷ Zob. LVIA, f. 378b/s, b. 827, k. 23–24, Pismo P. Wałujewa do M. Murawiewa z 10.12.1863.

⁶⁸ Zob. LVIA, f. 694, ap. 1, b. 3281, k. 1v–7v, Formularz służbowy P. Żylińskiego z roku 1873.

Ceremonia instalacji duchownych wybranych do kapituły przez generalnego gubernatora miała miejsce 26 grudnia 1863 roku i odbyła się zgodnie z wymogami kanonicznymi i statutami katedralnymi. Wzięli w niej udział nie tylko członkowie kapituły i pełniący w katedrze posługę duchowni, klerycy seminarium, lecz także przedstawiciele lokalnych władz rosyjskich oraz urzędnicy z kancelarii generalnego gubernatora. Uroczystości odbyły się pod przewodnictwem prałata Bowkiewicza. Nowi prałaci złożyli przysięgę zgodnie z formułą zawartą w statutach kapituły⁶⁹. Wyrazili gotowość złożenia swej pensji do wspólnej kasy kapituły oraz nie zakwestionowali odbycia okresu wstępnej przynależności⁷⁰. Przez procedurę instalacji nowych członków bezprawne posunięcia rosyjskich władz uległy legalizacji. Wolno wnioskować, że ta troska o kanoniczną instalację protegowanych duchownych wynikała z obawy przed możliwą negatywną reakcją ze strony Stolicy Apostolskiej.

Lokalne władze rosyjskie poprzez osobę Murawiewa zaczęły bardzo otwarcie ingerować w sprawy wewnętrzne kapituły. Choć Bowkiewicz jako administrator diecezji nie ignorował „ponadetatowych” prałatów, generalny gubernator uważał, że przydzielono im niedostatecznie prominentne stanowiska. Wystąpił więc z inicjatywą mianowania Niemekszy na wizytatora klasztorów diecezji. Minister spraw wewnętrznych przypomniał mu wtedy, że mianując prałata Niemekszę według własnego uznania, przekroczył swe uprawnienia, ponieważ należało to do gestii ministerstwa⁷¹. Tłumaczyć się z tego przed ministrem musiał już następca Murawiewa, generalny gubernator Konstantin von Kaufman, który zmienił go w maju 1865 roku i szybko zasłynął jako gorliwy kontynuator polityki swego poprzednika. Dotyczyło to też jego stanowiska wobec duchowieństwa kapituły katedralnej⁷².

⁶⁹ Zob. LMAVB, F43–268, k. 247v–248, Protokół posiedzenia kapituły katedralnej z 26.12.1863; J. Kurczewski, *Kościół zamkowy, czyli katedra wileńska*, cz. 3, s. 513.

⁷⁰ Zob. LMAVB, F43–268, l. 248v–249, Protokół posiedzenia kapituły katedralnej z 2.01.1864; J. Kurczewski, *Kościół zamkowy, czyli katedra wileńska*, cz. 3, s. 513.

⁷¹ Zob. LVIA, f. 378 b/s, 1863, b. 827, k. 49–50, Pismo Departamentu Wyznań Obcych z 25.06.1865; Pismo generała-gubernatora K. Kaufmana z dn. 25.06.1865, tamże, s. 51–53.

⁷² O polityce wyznaniowej, prowadzonej przez Konstantina von Kaufmana jako generała-gubernatora wileńskiego więcej zob.: A. Комзолова, *Политика сمودержавия в Северо-Западном крае в эпоху Великих реформ*, Москва 2005, s. 189–202; V. Merkys, *Tautiniai santykiai Vilniaus vyskupijoje 1798–1918 m.*, Vilnius 2006, s. 255–262; D. Staliūnas, *Rusinimas: Lietuva ir Baltarusija po 1863 metų*, Vilnius 2009, s. 221–222; М. Долбилов, *Русский край, чужая вера: Этноконфессиональная политика империи в Литве и Белоруссии при Александре*, [Москва] 2010, s. 222, 308–310.

Jak się potem okazało, protegowani przez Murawiewa duchowni zaczęli jeden po drugim szybko zajmować etatowe prałatury, gdy tylko stawały się one wolne. Pierwszy etatową prałaturę otrzymał Niemeksza, który za poparciem władz lokalnych i na mocy decyzji cara w końcu stycznia 1866 roku został mianowany na prałata kustosza, zajmując miejsce po zmarłym na początku stycznia tegoż roku Antonim Życzkowskim⁷³. Nie musiał też długo czekać Żyliński, który po śmierci Bowkiewicza w maju 1866 roku zajął po nim wolny urząd prałata prepozyta⁷⁴. Tupalski jako ostatni z duchownych protegowanych przez Murawiewa otrzymał etatową prałaturę, a w sierpniu 1866 roku na prośbę generalnego gubernatora został mianowany na prałata scholastyka przez najwyższe władze imperialne⁷⁵.

Śmierć Bowkiewicza, który z polecenia bp. Krasieńskiego prawie przez trzy lata sprawował rządy diecezją, jakby rozwiązała ręce imperialnym władzom lokalnym. Były one przekonane, że to do nich należy podjęcie decyzji, kto ma rządzić diecezją wileńską – a nie można było wątpić, że ma to być osoba z grona kapłanów dopiero co inkorporowanych do kapituły katedralnej z inicjatywy Murawiewa. Jednak na obecnym etapie badań trudno o argumenty uzasadniające wybór Żylińskiego, a nie Niemekszy, jako dotychczas bardziej cenionego ze wszystkich trzech księży protegowanych przez generalnego gubernatora. Nie da się wykluczyć, że mogła powstać rywalizacja o władzę między wypromowanymi przez niego prałatami, jednak źródła tego nie potwierdzają. Świadek ówczesnych wydarzeń, prałat kapituły Aleksander Ważyński sugeruje, że właśnie Niemeksza przekazał zebranim konfratrom wolę rządu o wyborze na urząd prałata Żylińskiego. Kapituła nie wyraziła sprzeciwu, „[...] większością głosów więc obrany został P. Żyliński” i „[...] zaraz go rząd zatwierdził w tytule rządzącego diecezją wileńską”⁷⁶.

Prawie przez dwa dziesięciolecia sprawując rządy administratora wileńskiej diecezji, Żyliński zasłynął z absolutnego posłuszeństwa wobec władz carskich. Według oceny wspomnianego już prałata Ważyńskiego z początkiem rządów Żylińskiego, „obrona praw i osób kościelnych, opozycja przeciwko nastawianiu na szkodę kościoła, wszelkie, choć mało skuteczne *non possumus*

⁷³ Zob. LMAVB, F43–268, k. 273 v, Protokół ekstraordynaryjnego posiedzenia kapituły katedralnej z 23.01.1866.

⁷⁴ Zob. LMAVB, F43–268, k. 275, Protokół posiedzenia kapituły katedralnej z 27.05.1866.

⁷⁵ Zob. LMAVB, F43–268, k. 281–282, Protokół posiedzenia kapituły katedralnej z 17.08.1866.

⁷⁶ [A. Ważyński], *Litwa pod względem prześladowania w niej rzymsko-katolickiego Kościoła szczególnie w diecezji wileńskiej od roku 1863 do 1872*, Poznań 1872, s. 39.

umilkły. Władze cywilne, wprzód widne w napastniczym działaniu na kościoły, osłaniać się poczęły rozporządzeniami nowego rządu dyecezalnego i konsystorza⁷⁷. W latach 1864–1868 w diecezji wileńskiej 33 kościoły katolickie zostały przekształcone w cerkwie, zbudowano 74 nowe cerkwie i 27 odnowiono (w guberni wileńskiej odpowiednio 24, 5 i 5). W guberni wileńskiej w latach 1861–1865 zamknięto ogółem 22 kościoły i kaplice katolickie, w latach 1866–1870 – 89 i w latach 1871–1905 – 5⁷⁸. Do tej statystyki świadczącej o erozji życia religijnego w drugiej połowie XIX wieku przyczynił się znacznie Żyliński, jako administrator diecezji spełniający posłusznie polecenia władzy, której zawdzięczał swój urząd. Za szkody, na które została narażona diecezja wileńska podczas jego rządów, został przez papieża ekskomunikowany⁷⁹. Patrząc z perspektywy czasu, należy przyznać, że Żyliński jako administrator diecezji całkowicie spełnił oczekiwania władz carskich. Kapituła katedralna w okresie rządów tego administratora, który równolegle przez cały czas pełnił urząd prałata prepozyta, stawiała się coraz bardziej uległym narzędziem władz carskich.

Rekapitulacja

Władze carskie od pierwszych lat porozbiorowych były zainteresowane przekształceniem kapituły katedralnej w narzędzie własnej polityki kościelnej. Jej istotą było narzucenie Kościołowi katolickiemu modelu rządzenia wziętego z Kościoła prawosławnego. Sprzyjały temu zarówno przerwanie bezpośrednich stosunków hierarchów ze Stolicą Apostolską, sekularyzacja dóbr połączona z wprowadzeniem systemu etatowego i pensji służbowych, jak i wprowadzenie przez władze carskie zmian w zakresie liczby członków kapituły (w przypadku kapituły wileńskiej od 18 rzeczywistych członków pod koniec XVIII wieku do 9 w latach 40. XIX wieku).

Przeprowadzona analiza potwierdza roboczą hipotezę, że stan kapituły katedralnej w dużej mierze zależał od hierarchów diecezji oraz ich umiejętności

⁷⁷ [A. Ważyński], *Litwa pod względem prześladowania w niej rzymsko-katolickiego Kościoła*, s. 39.

⁷⁸ Por. M. Radwan, *Polityka wyznaniowa caratu na Białorusi w XIX w. Implikacje duszpasterskie*, „Nasza Przyszłość” 95 (2001), s. 207, 213; V. Merkys, *Tautiniai santykiai Vilniaus vyskupijoje*, s. 235.

⁷⁹ Por. V. Merkys, *Tautiniai santykiai Vilniaus vyskupijoje*, s. 143; I. Wodzianowska, *Przyczynek do biografii ks. Piotra Żylińskiego (1816–1887)*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 2006 nr 86, s. 372–373.

lawirowania między prawem kościelnym a rozporządzeniami władz świeckich. Zarówno powołanie koadiutorów w pierwszej i drugiej dekadzie XIX wieku, jak i honorowych katedralnych kanoników pod koniec lat 40. świadczy o trosce ówczesnych hierarchów o sprawnie działającą kapitułę katedralną. Z inicjatywy biskupów w gestii biskupa pozostało wprowadzenie nowych grup funkcyjnych do grona kapituły katedralnej. Procedura instalacji na urząd prałatów i kanoników, podobnie jak w okresie przedrozbiorowym, pozostała w zakresie kompetencji kapituły.

Od pierwszych lat porozbiorowych ingerencja władz imperium rosyjskiego w sprawy nominacji rzeczywistych członków kapituły towarzyszyła Kościołowi katolickiemu nieustannie. Z punktu widzenia prawa kanonicznego nominacje członków kapituł katedralnych dokonywane przez monarchę wyznającego prawosławie nie miały żadnego znaczenia, jednak władze rosyjskie bez skrupowania korzystały z prawa nadanego władzom Rzeczypospolitej Obojga Narodów do przedstawiania kandydatów zarówno na stolicę biskupią, jak i do kapituły katedralnej. Stolica Apostolska, dążąc do utrzymania więzi z katolikami, którzy zostali poddanyymi rosyjskimi, tolerowała takie ambicje władz rosyjskich.

Do specyfiki dziejów kapituły wileńskiej należy aktywność lokalnych władz w procesie kształtowania grona rzeczywistych prałatów i kanoników kapituły katedralnej. W latach 60. XIX wieku na skutek starań generalnego gubernatora Murawiewa księża lojalni wobec władz świeckich zostali inkorporowani do wileńskiej kapituły katedralnej. Lokalne władze carskie ingerowały w proces kształtowania składu kapituły, powierzając administrowanie diecezją wileńską pryorządowemu hierarsze Piotrowi Żylińskiemu.

Przeprowadzona analiza pozwala wnioskować, że władze świeckie – dążąc do przejęcia sprawy kształtowania grona wileńskiej kapituły katedralnej – nie były zainteresowane całkowitym wyeliminowaniem praw kościelnych. Dzieje wileńskiej katedralnej kapituły w okresie porozbiorowym cechuje przeplatanie się prawa kościelnego z prawem imperium rosyjskiego.

BIBLIOGRAFIA

Archiwalia

- Biblioteka PAU i PAN w Krakowie, sygn. 1232, A. Lipnicki, *Historia wileńskiego katedralnego kościoła*, 1886 (rękopis).
- Lietuvos Mokslų Akademijos Vrublevskių Biblioteka, F 43–263; F 43–247; F 43–268.
- Lietuvos Nacionalinė Martyno Mazvydo Biblioteka, Retų knygų ir rankraščių skyklą, F 130–1730; F 130–2208.
- Lietuvos Valstybės Istorijos Archyvas, f. 378b/s, b. 827; f. 378 b/s, 1863, b. 827; f. 694, ap. 1, b. 419; f. 694, ap. 1, b. 3281.
- Rosyjskij Gosudarstwiennyj Istoriceskij Archiw, f. 821, op. 144, dz. 95; f. 822, ap. 12, b. 2985.
- Vilniaus Universiteto Biblioteka, Rankraščių skyrius, F 57-B53-1.

Opracowania

- Barańska A., *Rzymskokatolicka metropolia mohylewska (1798–1917). Struktury i episkopat*, „Przegląd Wschodni” 14 (2016) z. 1 (53), s. 47–96.
- Beauvois D., *Wilno – polska stolica kulturalna zaboru rosyjskiego 1803–1832*, Wrocław 2010.
- Bieliński J., *Uniwersytet Wileński: 1579–1831*, t. 1, Kraków 1899–1900.
- Bieniarzówna J., *Kłagiewicz Andrzej Benedykt*, in: *Polski słownik biograficzny*, t. 13, Wrocław–Warszawa–Kraków 1967, s. 40–42.
- Directorium horarum canonicarum et missarum juxta computum veteris calendarii pro dioecesi Samogitiensi in AD MDCCCXXII*, Vilnae [1821].
- Directorium horarum canonicarum et missarum juxta computum veteris calendarii pro dioecesi Samogitiensi in AD MDCCCXXIV bissextilem*, Vilnae [1823].
- Directorium horarum canonicarum et missarum pro dioecesi Vilnensi in AD MDCCC-LX*, Vilnae 1859.
- Falkowski C., *Dmochowski Kazimierz Roch*, in: *Polski słownik biograficzny*, t. 5, Warszawa–Kraków–Łódź–Poznań–Zakopane 1938, s. 208–210.
- Jogėla V., *Vilniaus Romos katalikų dvasinė akademija 1833–1842 metais: organizacija ir veikla*, Vilnius 1997.
- Krahel T., *Diecezja wileńska. Studia i szkice*, red. T. Kasabuła, A. Szot, Białystok 2014.
- Krahel T., *Schematyzmy diecezji wileńskiej jako źródło historyczne*, Lublin 1979.
- Krahel T., *Zarys dziejów (archi)diecezji wileńskiej*, „Studia Teologiczne Białystok Drohiczyń Łomża” 5–6 (1987–1988), s. 7–72 (przedruk fragmentów w: T. Krahel, *Diecezja wileńska. Studia i szkice*, red. T. Kasabuła, A. Szot, Białystok 2014, s. 73–134).
- Krasinski A. S., *Atsiminimai*, parengė A. Prašmantaitė, Vilnius 2013.

- Krikščionybės Lietuvoje istorija, sud. V. Ališauskas, Vilnius 2006.
- Kuŭakowski K., *Z dziejów kapituły katedralnej wileńskiej*, „Wiadomości Kościelne Archidiecezji w Białymstoku” 13 (XV) (1987) nr 2 (64), s. 11–58.
- Kumor B., *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej (1772–1918)*, Kraków 1980.
- Kurczewski J., *Biskupstwo wileńskie od jego założenia aż do dni obecnych, zawierające dzieje i prace biskupów i duchowieństwa diecezji wileńskiej oraz wykaz kościołów, klasztorów, szkół i zakładów dobroczynnych i społecznych*, Wilno 1912.
- Kurczewski J., *Kościół zamkowy, czyli katedra wileńska w jej dziejowym, liturgicznym, architektonicznym i ekonomicznym rozwoju: na podstawie aktów kapitulnych i dokumentów historycznych*, cz. 1–3, Wilno 1908–1916.
- Loret M., *Kościół katolicki w początku panowania Aleksandra I (1801–1815)*, „Biblioteka Warszawska” 1 (1913), s. 493–520.
- Merkys V., *Tautiniai santykiai Vilniaus vyskupijoje 1798–1918 m.*, Vilnius 2006.
- Mościcki H., *Bohusz Franciszek Ksawery Michał*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 2, Kraków 1936, s. 229–230.
- Ochmański J., *Biskupstwo wileńskie w średniowieczu. Ustrój i uposażenie*, Poznań 1972.
- Ordo divini officii recitandi sacrique peragendi a clero dioecesis vilmensis pro AD 1867*, Vilnae 1866.
- Osiński A., *Żywoty biskupów wileńskich*. Do druku przysposobił H. Skimborowicz, Warszawa 1856.
- Pawlikowska-Butterwick W., Jovaiša L., *Vilniaus ir Žemaičių katedrų kapitulų statutai. The Statutes of the Chapters of Vilna and Samogitia*, Vilnius 2015.
- Prašmantaitė A., *Wileńska kapituła katedralna – szkice kontekstu prawnego obsady stanowisk kapitulnych w XIX w.*, in: *Między Klio a Themis*, Warszawa–Poznań 2016, s. 795–808.
- Prašmantaitė A., *Vilniaus vyskupijos katedros kapitulos sandaros raidos bruožai XIX a.*, „Soter” 2016 nr 60 (88), s. 41–55.
- Prašmantaitė A., *1863 metų sukilimas ir Katalikų Bažnyčia Lietuvoje*, Vilnius 2015.
- Prašmantaitė A., *Pranciškaus Ksavero Mykolo Bohušo SJ bažnytinės karjeros bruožai, „XVIII amžiaus studijos” 6 (2020): Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Personalijos. Idėjos. Refleksijos*, sud. R. Šmigelskytė-Stukienė, s. 117–135.
- Prašmantaitė A., *Vilniaus vyskupijos katedros kapitulos laikinieji koadjutoriai XIX a.: genezė, raidos bruožai, personalijos*, „Lietuvių Katalikų Mokslo Akademijos Metraštis. Serie 39B: Bažnyčios Istorijos Studijos” 8 (2016) s. 113–143.
- Prašmantaitė A., *Biskup wileński Adam Stanisław Krasiński w powstaniu styczniowym – między lojalizmem a patriotyzmem*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 2006 nr 1 (251), s. 89–98.

- Przyałgowski W., *Żywoty biskupów wileńskich*, t. 1–3, Petersburg 1860.
- Radwan M., *Polityka wyznaniowa caratu na Białorusi w XIX w. Implikacje duszpasterskie*, „Nasza Przyszłość” 95 (2001), s. 197–240.
- Staliūnas D., *Rusinimas: Lietuva ir Baltarusija po 1863 metų*, Vilnius 2009.
- Staliūnas D., *Making Russians. Meaning and Practice of Russification in Lithuania and Belarus after 1863*, Amsterdam–New York 2007.
- [Ważyński A.], *Litwa pod względem prześladowania w niej rzymsko-katolickiego Kościoła szczególnie w dyecezyi wileńskiej od roku 1863 do 1872*, Poznań 1872.
- Wodzianowska I., *Przyczynek do biografii ks. Piotra Żylińskiego (1816–1887)*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 2006 nr 86, s. 371–378.
- Wspomnienia biskupa Adama Stanisława Krasieńskiego*, Kraków 1900.
- Żytkowicz L., *Rządy Repnina na Litwie w latach 1794–7*, Wilno 1938.
- Долбилов М., *Русский край, чужая вера: Этноконфессиональная политика империи в Литве и Белоруссии при Александре*, [Москва] 2010.
- Комзолова А., *Политика смодержавия в Северо-Западном крае в эпоху Великих реформ*, Москва 2005.
- Полное собрание законов Российской империи. Первое собрание (1649–12.12.1825)* [Sankt Petersburg] 1830.
- Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе: (12.12.1825–28.02.1881)*, [Sankt Petersburg] 1830–1884.

